
TEÂRUZ VE TERCİH KONUSUNDA SADRÜŞŞERİA İLE RÂZÎ-İBNÜ'L-HÂCİB KARŞILAŞTIRMASI

Comparison Between Sadr Al-Shariah And Razi - Ibn Al-Hajib About Choice and Conflict

Sezai BEKDEMİR*

Özet

İki denk hüccetin tekâbül etmesi ve iki zıt hükümde birinin diğerine üstünlüğü olmaması şeklinde tanımlanan teâruz ve amel açısından bu delillerden birinin tercihi konusu fıkıh usûlü kitaplarında genişçe tartışılmıştır.

Sadrüşşerîa es-Sânî'ye (747/1346) göre şer'î deliller arasında tenakuzun varlığı Şâri' için muhal olduğundan şer'î delillerde zatta ve hakikatte teâruz söz konusu değildir. Teâruz ancak zahiren tasavvur olunur. Nassların hangisinin önce hangisinin sonra münezzel olduğunu bilmeyen nasslar arasında tenakuz ve teâruz olduğu vehmine kapılır. Önce vârid olan mensuh, sonra vârid olan nâsihtir. Şer'î deliller üzerinde düşünülmesi, nasih-mensuhun bilinmesi, nassın indiriliş yerinin anlaşılması, meydana gelen vak'aların bilinmesi buradaki sorunu çözer.

Sadrüşşerîa'ya göre teâruz anında kuvvetli delille amel edip zayıf olanı terk etmek vaciptir. Kuvvette eşit iki delilde, eşitlik sayıdaysa tercih şart değildir. Teâruz iki kıyâs veya kıyâs ile idrak edilebilen sahâbî kavli ile kıyâs arasında vaki olduğunda müctehid dilediğini tercih eder.

Anahtar Kelimeler: Sadrüşşerîa, Râzî, İbnü'l-Hâcib, Teâruz ve Tercih

Abstract

Teâruz (conflict) which is described as correspondence of two proofs and not being superior of two opposite hukms and the selection of one of the proofs with regards to good deeds has always been argued in the books of *Uşûl al-fiqh* (Principles of Islamic jurisprudence).

According to Sadr al-Shariah al-Thânî (d. 747/1346): since the existence of conflict among proofs in Shariah law is impossible for Shari'a (Allah-

---

* Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

the True Lawgiver), It's not even a matter of discussion that conflict exists in a real sense. Conflict can only be seemingly envisaged. A man who does not know which verse was revealed first and which verse was revealed later considers the existence of contradiction and conflict among verses due to his ignorance. The first revealed verse is "mensuh" which was abrogated; the second revealed verse is "nâsîh" which abrogated the first revealed verse. Pondering on shariah evidences, acquaintance with "nâsîh" and "mensuh", understanding where the verse was revealed and the events which took place in the background resolve the issue.

According to Sadrüşşerîa: It is wajib (In Islamic jurisprudence, an obligatory act, with failure to perform it being sinful) to act in accordance with the strong one and neglect the weak one when teâruz (conflict) appears. It is not obligatory to choose when two proofs are equal in strength and they are equal in the number. *Mujtahid* (the performer of *ijtihâd*, which is the act of deducing secondary judgments from the Quran and Hadiths-the sayings of Mohammad-pbuh-) may choose whatever he wishes when teâruz (conflict) occurs between two *qiyas* (in Islamic law, analogical reasoning as applied to the deduction of juridical principles from the Qur'ân and the [Sunnah](#)) and Sahabi's remark who is able to comprehend with a *qiyas* (Sahabi is someone who saw the Prophet and believed in him as well as died a Muslim.)

Key words: Sadr al-Shariah, Razi, ibn al-Hajib, Teâruz (conflict) and Tercîh (choice).

Usulcülerin, üzerinde durduğu meselelerden biri de teâruz ve tercih konusudur. Şer'în kaynaklarının kuvvet sırası ve amel açısından hangi delilin öncelikli olduğunun bilinmesi, bu konunun iyi anlaşılmasıyla mümkündür.

1.Kavramsal Çerçeve

Teâruz; Sözlükte "*karşılaşmak, birbirine ters düşmek, çatışmak, çelişki*" anlamlarındaki teâruz, fıkıh usûlünde "*iki eşit hüccetten her birinin diğerinin gereğini (hükmünü) engelleyecek biçimde karşı karşıya gelmesi*"ni ifade eder.⁸³

⁸³ Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifat*, thk. Komisyon (Beirut; Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1985), 219; Bedreddin Zerkeşî, *Bahru'l-Muhîd* (Kahire: Dârü'l-Kütübî, 1994), 8:120; bk.; Zeki Koçak, "*İslam Hukuk Metodolojisinde Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi*" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004); Subhi Muhammed Cemil, "Usulcülere Göre Teâruz'un Hükmü", trc. Ali Duman, *Hikmet Yurdu Dergisi* 1, sy. 2, (Temmuz-Aralık 2008): 189-202; Şükrü Özen, "Teâruz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40 (Ankara: TDV Yayınları 2011), 209.

Tercih; Sözlükte “*tartmak, bir şeyi başkasından üstün tutmak, yeğlemek*” anlamındadır. Fıkıh usûlünde ise deliller, fıkıhta ise ispat vasıtaları arasında teâruz bulunduğu “*bir tarafı destekleyen bir emâreye dayanarak onu yeğlemeyi*” ifade eder. Usulcüler tarafından yapılan tercih tanımlarında “*bir tarafın ağır basması*” ve “*bir tarafın ağır bastığının beyân ve izhar edilmesi*” şeklinde iki yaklaşımın benimsendiği, birincisinde deliller dikkate alınırken ikincisinde tercih işini delilleri inceleyen bir müctehidin yapması gerektiğine işaret edildiği görülür. Ayrıca ilk tanım, ahbâr ve zevâhiri dışarıda bırakmıştır.⁸⁴

Râzî (606/1209), tercih yerine “teâdül” kavramını kullanırken,⁸⁵ İbnü'l-Hâcib (646/1249), “tercih” kavramını tercih etmiştir. İbnü'l-Hâcib'e göre tercih, “*muarızına karşı üstün olduğunu gösteren emarenin delile bitişmesidir.*”⁸⁶ Sadrüşşerîa ise Tavzîh'te ele aldığı tercih konusuyla alakalı açıklamalarını, Pezdevî'nin (482/1089) “*iki denk hüccetin tekâbül etmesi ve iki zıt hükümde birinin diğerine üstünlüğünün olmaması*”⁸⁷ şeklinde yapmış olduğu teâruz tarifi üzerine bina etmiştir.⁸⁸

2. Teâruzun Mahalli ve Tercih Konusu

İki bilinen arasında bir farklılık/dereceleme dolayısıyla tercih tasavvur olunamaz. Zira bir bilgi, diğer bir bilgiden daha kuvvetli ve daha galip değildir. Bazı bilgiler, ortada o bilgiyi diğerine tercih ettirecek açık bir gerekçe olmadıkça diğerlerinden açık ve elde edilebilir, teemmüle ihtiyaç bırakmama açısından daha ileri, hatta bazı bilgiler, bedihi olup teemmüle hiç ihtiyaç hissettirmeyenken bazıları bedihi olmayıp teemmüle muhtaç ise de

⁸⁴Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, 1:145; Cürçânî, *Ta'rifat*, 56; Şükrü Özen, “Tercih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40 (Ankara: TDV Yayınları 2011), 485; Ayrıntılı bilgi için bk.; Koçak, “*İslam Hukuk Metodolojisinde Teâruz Gidermede Tercih Yöntemi*”, 189-202. Tercih bir mana tağlib yani galib kılmadır. (Cürçânî, *Ta'rifat*, 63.)

⁸⁵Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *el-Mahsul*, thk. Taha Cabir Ulvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 5:380-398.

⁸⁶Cemâlüddîn Osmân b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, thk. Muhammed Baka (Riyad: Dârü'l-Medenî, 1986), 3:371.

⁸⁷Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Pezdevî, *Usûlü Pezdevî* (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 3:77;

تَقَابُلِ الْحُجَّتَيْنِ عَلَى السَّوَاءِ لَا مَزِيَّةَ لِأَحَدِهِمَا فِي حُكْمَيْنِ كَتَضَائِبِ

⁸⁸Ubeydullah b. Mesud Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fî Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, thk. Âlü Mustafa el-Misbâhî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1971), 501;

المُعَارَضَةُ وَالتَّرْجِيحُ إِذَا وَرَدَ دَلِيلَانِ يَقْتَضِي أَحَدُهُمَا عَدَمَ مَا يَقْتَضِيهِ الْآخَرُ فِي مَحَلِّ وَاحِدٍ فِي زَمَانٍ وَاحِدٍ فَإِنْ تَسَاوَيَا قُوَّةً، أَوْ يَكُونُ أَحَدُهُمَا أَقْوَى بِوَصْفٍ هُوَ تَابِعٌ فَبَيْنَهُمَا الْمُعَارَضَةُ وَالْقُوَّةُ الْمَذْكُورَةُ رُجْحَانٌ، وَإِنْ كَانَ أَقْوَى بِمَا هُوَ غَيْرُ تَابِعٍ لَا يُسَمَّى رُجْحَانًا

sonuçta, bu bilgi de ‘*yakîni muhakkak*’ olur ve muhakkak oluşu bakımından farklılık göstermez. Öyleyse bir bilginin diğerine tercih edilmesi diye bir şey söz konusu olamaz. Zanna gelince; kuvvet bakımından birbirinden farklı olduğundan tercih ancak iki zannî şey arasında cereyan eder.⁸⁹

Râzî’ye göre iki emare arasındaki teâdul, fiilin kabih, mubah ve vacip olması gibi ya “fiili bir” iki zıt hükümde vaki olur ya da zann-ı galiple iki ayrı yöne kıble olarak yönelmek gibi “hükümü bir” iki zıt fiilde olur. Râzî’ye göre birinci şekliyle teâruz caiz olsa da şer’an vaki olmamıştır. İkinci şekliyle teâruz caizdir ve develerin zekâtıyla ilgili hadislerde olduğu gibi şer’an da vâkidir. Zannî iki delil arasında teâruz vaki olduğunda ise yapılan tercih örfen tayin edilmiş racih ile yapılmış olur.⁹⁰

İbnü’l-Hâcib’e göre tercih, iki zannî naklî delil veya iki aklî delil ve yahut naklî ve aklî bir delil arasında olur.⁹¹

Sadrüşşerîa’nın tercih ettiği, Pezdevî’nin *iki denk hüccetin tekâbül etmesi ve iki zıt hükümde birinin diğerine üstünlüğü olmaması*⁹² şeklindeki teâruz tarifinden hareketle teâruzdan bahsetmek için şu şartların olması gerekir;⁹³

1) Mukabele ve teâruzun gerçekleşebilmesi için her iki delilin denk kuvvette olması gerekir. Zira zayıf ve kuvvetli arasında teâruz olmaz, kuvvetli olan tercih edilir. Bu anlamda sıhhat dereceleri farklı olduğu için meşhur haber ne mütevatir haberle ne de ahad haberle çelişemez. Mütevatir haberle sabit olan hüküm meşhur’a, meşhur haberle sabit olan hükümde âhad haberle sabit olana tercih edilir.

⁸⁹Muhammed b. Muhammedel-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdusselam (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1993), 375; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi*, (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1993), 2:380-383.

أَنَّ التَّرْجِيحَ إِنَّمَا يَجْرِي بَيْنَ ظَنَيْنِ؛ لِأَنَّ الظَّنَّ يَتَّفِقُ فِي الْقُوَّةِ، وَلَا يُتَصَوَّرُ ذَلِكَ فِي مَعْلُومٍ إِذْ لَيْسَ بَعْضُ الْعُلُومِ أَقْوَى وَأَعْزَبٌ مِنْ بَعْضٍ وَإِنْ كَانَ بَعْضُهَا أَجْلَى وَأَقْرَبَ حُصُولًا وَأَشَدَّ اسْتِغْنَاءً عَنِ التَّأَمُّلِ، بَلْ بَعْضُهَا يَسْتَعْنِي عَنِ أَصْلِ التَّأَمُّلِ وَهُوَ الْبَدِيهِيُّ وَبَعْضُهَا غَيْرُ بَدِيهِيٍّ يَخْتِاجُ إِلَى تَأَمُّلٍ لِكُنْهٖ بَعْدَ الْحُصُولِ مُحَقَّقٌ يَقِينٌ لَا يَتَّفِقُ فِي كُونِهِ مُحَقَّقًا فَلَا تَرْجِيحَ لِعِلْمٍ عَلَى عِلْمٍ

⁹⁰ Râzî, *el-Mahsul*, 5:380-398.

⁹¹ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 3:371.

⁹² Pezdevî, *Usûlü Pezdevî*, 3:77;

تَقَابُلِ الْحُجَّتَيْنِ عَلَى السَّوَاءِ لَا مَرِيَّةَ لِأَحَدِهِمَا فِي حُكْمَيْنِ كَتَضَادَّيْنِ

⁹³ Zerkeşi, tearuzun şartını üç olarak zikreder: 1-Delillerin sübut yönünden denk olması; Bu durumda Kitap ile haber-i vahid arasında tearuzdan söz edilemez. 2-Delillerin kuvvet yönünden denk olması; Mütevatir ile ahad arasında tearuz söz konusu olamaz. 3- Vakit, mahal ve cihet birliği ile birlikte iki delilin zıt hükümde birleşmiş olması; Bu şartları taşıyan delillerden birinin helal diğerinin haram hükmünü koymasına gibi. (Zerkeşi, *Bahru'l-Muhîr*, 8:121.)

2) Delillerden birinin bir şeyde helallik ve diğerinin haramlık üzere sübut bulması gibi çatışmayla birlikte iki delilin zaman ve mekân açısından birleşmesidir.⁹⁴

Sadrüşşerîa'ya göre herhangi bir mesele hakkında aynı mahal ve zamanda birinin varlığı diğerinin yokluğunu gerektiren iki delil vârid olduğunda; bu iki delil kuvvetçe eşit olurlarsa veya biri diğerinden vasıfça kuvvetli olursa aralarında muaraza var demektir. Bu durumda mezkûr kuvvet tercih sebebidir. Biri diğerinden vasıfça değil de özüyle daha kuvvetli olursa, burada teâruzdan söz edilemeyeceği, ayrıca “زُنُّ وَأُرْجِحُ” (ölç ve tercih et)⁹⁵ hadisinden dolayı nass, kıyasa râcihtir denemez.⁹⁶

Sadrüşşerîa'ya göre şer'î delillerde zatta ve hakikatte teâruz söz konusu değildir. Çünkü böyle bir durum acziyet işaretlerindedir ki Allah için muhaldir. Bu açıdan şer'î deliller usûl ve furû'unda tek bir söze rücu' eder, teâruz ancak zahiren tasavvur olunur. Şer'î deliller üzerinde kafa yorulması, nâsih-mensûhun bilinmesi, nassın nüzûl veya vürûd sebebinin bilinmesi ortadaki çelişki gibi olan durumu çözüme yardımcı olur. Ona göre Kitabın Kitapla teâruzunda sonra gelen öncekini fesh (nesh) eder. Çünkü şer'î deliller arasında tenakuz söz konusu olamaz. Kuran ve Sünnet arasında hakiki manada bir teâruz mümkün değildir. Hangisinin önce hangisinin sonra varid olduğunu bilmeyen bir kimse nasslar arasında tenakuz ve teâruz olduğu vehmine kapılır. Oysa önce vârid olan mensuh, sonra vârid olan nâsihtir.⁹⁷

3. Tercîhin Hükümü

Râzî'ye göre teâdülün/teâruzun muktezâsı tahyir⁹⁸ iken İbnü'l-Hâcib'e göre tercîhin hükümü vaciptir. İbnü'l-Hâcib'in bu sonuca varmasının, tercih tarifinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Zira o, tarifte “muarızına emarenin bitişmesi” ibaresini koymakla bu hükme varmıştır.

⁹⁴ Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahrilislâm el-Pezdevî*, thk. Muhammed Mu'tasım billâh el-Bağdâdî (Beyrut:Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1994), 3:77; Sezayî Bekdemir, *Sadrüşşerîa es-Sâni'nin Hukukçuluğu*, (Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2016), 237-242.

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31:444/Hadis No; 19098.

⁹⁶ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, 501;

المُعَارَضَةُ وَالْتَرَجِيحُ إِذَا وَرَدَ دَلِيلَانِ يَقْتَضِي أَحَدُهُمَا عَدَمَ مَا يَقْتَضِيهِ الْآخَرُ فِي مَحَلِّ وَاجِدٍ فِي زَمَانٍ وَاجِدٍ فَإِنَّ تَسَاوِيًا قُوَّةً، أَوْ يَكُونُ أَحَدُهُمَا أَقْوَى بِوَصْفٍ هُوَ تَابِعٌ قَبِيئَهُمَا الْمُعَارَضَةُ وَالْقُوَّةُ الْمَذْكُورَةُ رُجْحَانٌ، وَإِنْ كَانَ أَقْوَى بِمَا هُوَ غَيْرُ تَابِعٍ لَا يُسَمَّى رُجْحَانًا

⁹⁷ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, 504.

⁹⁸ Râzî, *el-Mahsul*, 5:380-398.

Sadrüşşerîa bu konuda tıpkı İbnü'l-Hâcib gibi cumhurun “teâruz anında kuvvetli olanla amel edip zayıf olanı terk etmek vaciptir”⁹⁹ görüşünü benimsemiştir.¹⁰⁰ Sadrüşşerîa’ya göre kuvvette eşit iki delilde, eşitlik sayıdaysa (adetteyse) tercih şart değildir. Yani bir ayet bir ayetle, bir ayet iki ayetle veya bir hadis iki hadisle, bir kıyâs iki kıyâsla teâruz ettiği gibi teâruz eder. Bütün bunların hepsi iki eşit delil gibidir. Sonuçta Sadrüşşerîa, delillerin çokluğuyla tercih ve kuvveti şart görmemiştir. Sadrüşşerîa’nın naklettiğine göre Ebu Hanife (150/767) ve Ebu Yusuf’a (182/798) göre de iki delilden dolayı bir delil terk edilmez.¹⁰¹

4. Deliller Hiyerarşisi ve Tercih

Amel noktasında kuvvet sıralaması bakımından şer’î delillerden icmâ’ı öne koyan Râzî¹⁰²ve Gazzâlî’ye (ö.505/1111) göre müctehid bir meselede ilk olarak icmâ’a bakmalıdır. Araştırılan mesele hususunda icmâ’da bir şey varsa Kitap ve Sünnet’e bakmasına gerek yoktur. Çünkü bu ikisi neshi kabul eder, fakat icmâ’ kabul etmez. Kitap ve Sünnetteki hükmün aksine oluşmuş bir icmâ’ varsa, bu icmâ’ Kitap ve Sünnetteki hükmün neshedildiğine dair kesin bir delildir. Zira ümmet, hata üzerinde birleşmez.¹⁰³ Müctehid daha sonra Kitap ve mütevatir Sünnete bakmalıdır. Bunlardan her biri, kesin bilgi ifade etmesi bakımından aynı derecededir. Sem’î-kat’î deliller arasında, birinin neshedici olması durumu hariç, tearuz düşünülemez. Müctehid, hakkında Kitap veya mütevatir sünnet nassı bulunduğu konularda bu nassı alır. Sonra, Kitabın umum ifadelerini ve zahir ifadelerini araştırır. Bu umum ifadeleri tahsis eden, haberi vahid ve kıyas gibi tahsis edici deliller bulunup bulunmadığını araştırır. Müctehid, ‘nass lafız’ veya ‘zahir lafız’ bulamazsa, nassların kıyasına yönelir. İki kıyas veya iki haberi vahid veya iki umum çatırsa, tercih aramaya koyulur. Bu ikisi müctehid nezdinde birbirine eşit olursa, bir görüşe göre, kararsız kalır; diğer bir görüşe göre ise muhayyer kalır.¹⁰⁴

⁹⁹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 502.

¹⁰⁰ H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü* (Kayseri 2016), 279.

¹⁰¹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 524.

¹⁰² Râzî, *el-Mahsul*, V, 380-398.

¹⁰³ İbn Mace, “Fiten”, 8.

¹⁰⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 374-375; Apaydın, *İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi*, 2/380-383;

فَيَنْظُرُ أَوَّلَ شَيْءٍ فِي الْإِجْمَاعِ فَإِنْ وَجَدَ فِي الْمَسْأَلَةِ إِجْمَاعًا تَرَكَ النَّظَرَ فِي الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ فَإِنَّهُمَا يَقْبَلَانِ النَّسْخَ، وَالْإِجْمَاعُ يَقْبَلُهُ، فَالْإِجْمَاعُ عَلَى خِلَافِ مَا فِي الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ دَلِيلٌ قَاطِعٌ عَلَى النَّسْخِ إِذْ لَا تَجْتَمِعُ الْأُمَّةُ عَلَى الْخَطَا. ثُمَّ يَنْظُرُ فِي الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ الْمُتَوَاتِرَةِ عَلَى رُتْبَةٍ وَاحِدَةٍ؛ لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ يُفِيدُ الْعِلْمَ الْقَاطِعَ وَلَا يُتَصَوَّرُ التَّعَارُضُ فِي

Gazzâlî'ye göre iki kesin nass tearuz ettiğinde, tercih imkânı yoktur; hatta bu iki nass mütevatir ise, bunlardan birinin nâsîh olması gerektiğinden, zaman bakımından sonra olan nassın nâsîh olduğuna hükmedilir. Çatışan bu iki nass haberi vahid cinsinden ise ve biz de hadisin vürud tarihini biliyorsak, yine, sonra olanın nâsîh olduğuna hükmederiz. Hangisinin sonra olduğunu bilmiyorsak, ravinin doğru söylemiş olması zannî bir durum olacağından, bize göre daha kuvvetli olan haberi takdim ederiz.¹⁰⁵

Sadrüşşerîa'ya göre deliller arasında teâruz varsa önce cem yoluna gidilir. Bu durumda iki benzerden biriyle amel etmiş olunur. Cem mümkün olmuyorsa Kitap sünnete, sünnet ise kıyâs ve sahâbî kavline tercih edilir. Bu da mümkün olmuyorsa hakkında iki ayrı rivayet bulunan evcil eşeğin artığının tâhir/temiz olup olmadığı (İbn Ömer'den gelen rivayette evcil eşeğin artığı necis iken İbn Abbas'tan gelen rivayette evcil eşek artığı temizdir) hususundaki gibi hüküm olduğu gibi bırakılır. Su temizdir ve bu hal üzere hükmü onaylanır. Hadesin zevali hususunda şüphe vaki olduğu için hades zail olmaz. Şüphyle de hüküm zail olmaz.¹⁰⁶ Görüldüğü üzere Sadrüşşerîa, burada ıstıshab delili ile bir tercihte bulunmuştur.

Sadrüşşerîa'ya göre teâruz iki kıyâs veya kıyâs ile idrak edilebilen sahâbî kavli ile kıyâs arasında vaki olduğunda müctehid dilediğini tercih eder.¹⁰⁷ Nassların metninde teâruz vaki olduğunda; muhkem müfessere, müfesser nassa, nass zahire, hakikat mecaza, sarîh kinâyeye, ibare işarete, işaret delalete ve delalet iktizaya tercih edilir.¹⁰⁸ Nassların senedinde teâruz söz konusu ise; meşhur haber haberi vâhîde, râvisi fakih haberi vâhîde râvisi bu vasıfla maruf olmayan haberi vâhîde tercih edilir.¹⁰⁹

Sadrüşşerîa'ya göre iki kıyâs arasında teâruz söz konusu olduğunda illetlerine bakılır. İleti mansusa ile yapılan kıyâs, illeti müstânbata ile yapılan kıyâsa tercih edilir. Yine illeti nassla bilinen illeti ima ile bilinene, illeti katîye

الْقَطْعِيَّاتِ السَّمْعِيَّةِ إِلَّا بَأْنُ يَكُونُ أَحَدُهُمَا نَاسِيْحًا، فَمَا وَجَدَ فِيهِ نَصُّ كِتَابٍ أَوْ سُنَّةٍ مُتَوَاتِرَةٍ أَخَذَ بِهِ، وَيُنْظَرُ بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى عُمُومَاتِ الْكِتَابِ وَظَوَاهِرِهِ، ثُمَّ يُنْظَرُ فِي مَخْصَصَاتِ الْعُمُومِ مِنْ أَحْبَابِ الْأَخَادِ وَمِنْ الْأَقْبِسَةِ فَإِنْ عَارَضَ قِيَاسٌ عُمُومًا أَوْ خَبَرٌ وَاجِدٌ عُمُومًا فَقَدْ ذَكَرْنَا مَا يَجِبُ تَقْدِيمُهُ مِنْهَا، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ لَفْظًا نَصًّا وَلَا ظَاهِرًا نَظَرَ إِلَى قِيَاسِ النَّصُوصِ، فَإِنْ تَعَارَضَ قِيَاسَانِ أَوْ خَبَرَانِ أَوْ عُمُومَانِ طَلَبَ التَّرْجِيحَ كَمَا سَنَذَكُرُهُ، فَإِنْ تَسَاوَيَا عِنْدَهُ تَوَقَّفَ عَلَى رَأْيٍ وَتَخَيَّرَ عَلَى رَأْيٍ آخَرَ كَمَا سَبَقَ.

¹⁰⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*,375; Apayadın, *İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi*, 2/380-383.

¹⁰⁶ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*,504;

¹⁰⁷ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*,512.

¹⁰⁸ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*,512.

¹⁰⁹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*,512.

yakın olan ima ile bilinen böyle olmayana, illeti mutlak ima ile bilinen illeti münasebetle bilinene tercih olunur.¹¹⁰

Sadrüşşerîa'ya göre haram (hazr) ibahaya, nedbe ve kerahete, vücub nedbe, olumlu (müsbit) olumsuz (nafî), haddi düşüren mucib olana, talak ve itâkı mucib olan olmayana tercih olunur.¹¹¹ Sadrüşşerîa, tercih konusunda "Vücuhi't-tercih, delilin arizi vasfından zati vasfına doğrudur"¹¹² şeklinde bir yöntem geliştirmiştir.

Sadrüşşerîa'ya göre teâruzun üç şekli vardır;

Birincisi; Nass ile kıyâsın teâruzu gibi iki delilden biri diğerinden bağımsız olarak kuvvetlidir. Hükümü daha kuvvetli olan ile amel etmek ve daha zayıf olan ile ameli terk etmek gerekir. Çünkü zayıf olan delil daha kuvvetli olan delil karşısında yok hükmündedir.¹¹³

İkincisi; Râvisi fakih olan haberi vâhid, râvisi fakih olmayan haberi vâhidle teâruz edebilir. Bu iki delilden biri diğerinden vasıf olarak kuvvetlidir. Bu kısmın hükmü de daha kuvvetli olan ile amel etmek ve daha zayıf olan ile ameli terk etmektir. İbnü'l-Hâcib'e göre sened yönünden ravinin çokluğu zannı amel yönünden kuvvetlendirir. Mütevatir müsnede, müsned mürsele, tabiinin mürseli başkasına vs. tercih edilir. Metin yönünden ise; nehy emre, emir ibâhaya, ihtimal açısından ekall eksere, hakikat mecaza, mecaz müştereke, iktiza işarete, mefhûmu muvafakat mefhûmu muhalefete, tahsisü'l-âmm te'vilü'l-hâssa, tahsis edilmemiş âm tahsis edilmiş âmma, şartlı âm menfi nekreye, icma nassa vs. tercih edilir. Medlul yönünden ise; hazr ibâhaya (haram mubaha), nedbe, vücub ve mekruha, vücub nedbe, müsbit menfiye, teklifi hüküm vazi hükme, hafif olan ağır olana vs. tercih edilir. Hâriç yönünden ise; başka bir delile, Medine ehlinin ameline veya hulefa-i raşidinin

¹¹⁰ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 514; Pezdevî'ye göre beş yönden muarazadan uzaklaşılabilir; 1. *Hüccet yönünden*; Şer'i deliller birbirine denk olmadığından hüccetin kendisinde böyle bir teâruz söz konusu olamaz. Nitekim muhkem mücmele, meşhur ahad habere denk değildir. 2. *Hüküm yönünden*; Hüküm bu iki delil ile sabit ise delillerin arası cem edilir. Delilden birini düşürmek batıldır. 3. *Hal yönünden*; İki hal arasında zahirde bir teâruz vardır. Bu durumda tahfif-teşdid ve hakikat-mecaz anlamlarıyla deliller arasında cem yapılır. 4. *Zamanın sarîh olması yönünden*; Bu durumda nâsih-mensûh yöntemiyle teâruz giderilir. 5. *Zamanın delalet etmesi yönünden*; Hazr-ibaha yönünden bir teâruzdur. Bu durumda sonra vârid olan delil nasihtir. (Pezdevî, *Usûlü Pezdevî*, 3:88.)

¹¹¹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 508-513.

¹¹² Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 522.

¹¹³ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 502.

görüşüne muvafık olan tercih edilir. Ayrıca âmm/umum sebebi hâss/husus olana vs. tercih edilir.¹¹⁴

Üçüncüsü; İki delilin kuvvet yönünden eşit olması durumunda ise; Teftazânî'ye (792/1390) göre bir delil bir şeyin sübutuna delalet ederken, diğeri nefyine delalet ederse: İlk olarak kuvvet açısından eşitseler ve ikinci olarak ikisinden birine ziyade olunursa; birinci şekilde çatışma vardır ve tercih yoktur. İkinci şekilde tercihle birlikte çatışma vardır, üçüncü şekilde gerçekte teâruz yoktur, benzerlikten doğan teâruz üzerine bina olduğu için tercih de yoktur.¹¹⁵

5. Sadrüşşerîa'ya Göre Fâsid Tercih Çeşitleri

1. *Galebetü'l-eşbâh ile yapılan tercih*; Fer'in iki asıldan birine bir yönden, diğesine birkaç yönden benzemesi durumunda Şafîiler'in yaptığı tercihin adıdır ve Sadrüşşerîa'ya göre böyle bir tercih batıldır. Zira tercih sayıya göre değil, kuvvet ve tesire göre olur. Nice tek delil vardır ki bin tanesinden daha kuvvetlidir.

2. *Umûmu'l-vasf ile yapılan tercih*; İmam Şafî'nin kendisinde ribâ gerçekleşen malların tespitinde ta'm vasfını keyl ve vezne tercihi gibi. Sadrüşşerîa'ya göre bu vasıf aza da çoğa da şamildir. Bu muteber bir tercih çeşidi değildir. Çünkü tercih surete göre değil, kuvvete göre yapılır.

3. *Killetü'l-eczâ ile yapılan tercih*; Küçük parçadan elde edilen illetin büyük parçadan elde edilen illete tercihi ki Sadrüşşerîa'ya göre bu da fâsiddir.

4. *Kesretü'l-edille ile yapılan tercih*; Sadrüşşerîa'ya göre deliller tesir yönünden eşitse, icmaen sabit olan şahitlerin çok veya az olmasının tercih sebebi olmayacağı gibi eşit delillerin çokluğu da tercih sebebi olamaz.¹¹⁶ İbnü'l-Hâcib ise Sadrüşşerîa'nın fâsid tercih olarak değerlendirdiği kesretü'l-edilleyi tercih sebebi saymıştır.¹¹⁷

“Ramazan orucuna gecedan niyet etmeyen kişinin Şafîiler'e göre orucu sahih değilken bize göre sahihtir” diyen Sadrüşşerîa, bunun sebebinin fâsid istidlal yöntemi olduğunu savunur. Ramazan orucunda kişi ekseriyetle niyetli olur. Sahih tercih, eksere yani orucun zati vasfına göre yapılır. Şafîiler, bu konuda orucun arızı (taam olma) vasfıyla tercihte bulunmuşlardır.¹¹⁸

¹¹⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 3:375-392.

¹¹⁵ Mesud b. Ömer Teftazânî, *Şerhü't-Telvih ale't-Tavzih* (Kahire: Mektebetü Sabîh, t.y.), 2:206-207.

¹¹⁶ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 523.

¹¹⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, 3:371.

¹¹⁸ Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, 522.

Değerlendirme

Cumhura göre, kat'î ve zannî deliller arasında hakiki bir tearuz bulunmaz. Mutlak Şâri' olan Allah, Alîm ve Hakîm olduğundan O'nun hükümlerinde teâruz söz konusu olamaz. Âyetler, zaman zaman nazil olurken, hadislerde zaman zaman vârid olmuştur. İki mütenâkız delilin birden nüzulüne ve vürûduna imkân yoktur. Ancak şer'î deliller arasında olsa olsa müctehidin zannına göre teâruz bulunur ki, bu da hakiki değil, zahiri bir tearuzdur. Şu halde cumhur-u ulema tearuzu Şâri' açısından muhal, müctehid açısından mümkün kabul etmektedir. Bu açıdan müctehidler arasında bir ihtilaftan söz edilemez. Buna mukabil müctehidler, kendilerince var olduğunu düşündükleri tearuzu gidermek için genelde farklı bir yöntem izlemiştir. Makalemizde bu konudaki görüşlerine yer verdiğimiz Râzî, İbnü'l-Hâcib ve Sadrüşşerîa da teâruzunu giderme hususunda farklı yol tutan müctehidlerdendir. Özellikle Sadrüşşerîa, Tavzîh adlı eserinde ele aldığı teâruz ve tercih bölümünü tümüyle Râzî ve İbnü'l-Hâcib'e cevap ve Pezdevî'yi destek mahiyetinde ele almıştır. Sadrüşşerîa, önce teâruzun tüm şekillerini (vücûhunu) ortaya koymuş, sonra tercihe götürecektür karineyi kuvvet ve tesir olarak belirleyerek bir nevi deliller hiyerarşisi oluşturmuştur.

204

Râzî'ye göre teâdulün/teâruzun muktezâsı tahyir (amel etmek müctehide kalmış) iken İbnü'l-Hâcib ve Sadrüşşerîa'ya göre tercihin hükmü vaciptir. Yani teâruz anında kuvvetli olanla amel edip zayıf olanı terk etmek vaciptir. Ancak kuvvette eşit iki delilde eşitlik sayıda olursa bu durumda Sadrüşşerîa tercihi şart koşmaz. Bir ayet bir ayetle, bir ayet iki ayetle veya bir hadis iki hadis, bir kıyâs iki kıyâsla teâruz etmesi durumunda olduğu gibi. Bunların hepsi iki eşit delil gibidir. Sadrüşşerîa, bu görüşüyle delillerin çokluğuyla tercih ve kuvveti şart gören İbnü'l-Hâcib'e cevap vermiştir.

Sadrüşşerîa, İbnü'l-Hâcib'in kabul ettiği bir kısım tercihlerin fâsid tercihler olduğunu madde madde ortaya koymuştur. Ona göre muarız delillerin eğer tarihleri biliniyorsa daha sonra gelen önceki için nasihtir, bilinmiyorsa başka bir çözüm aranır ve böylece teâruz bertaraf edilir ve imkân dâhilinde *amelün bi's-şebeheyn üzere* ikisinin arası cem edilir. Eğer bu mümkünse böyle yapılır, mümkün olmazsa terk olunur. Bu durumda önce Kitaba, sonra sünnete, sonra kıyâsa ve sonra sahâbî kavline bakılır. Bu yolla çözüme ulaşırsa, ulaşılır. Yoksa asıllar üzerine karar kılmak (takrîrû'l-usûl) gerekir.

Evaluation and Conclusion (Contradiction)

According to Jumhur (majority of ulama), there isn't any contradiction between definite and al-dhann-i delil (assumption of evidence).

Since Allah, who is absolute Sharih (absolute lawgiver), is Aleem (the all-knowing) and Hakeem (the wise), That's why there is no contradiction in his hukm (hukm denotes arbitration, judgement, authority). Verses of the Koran were revealed from time to time and the hadiths appeared from time to time. It is impossible that two opposing proofs were revealed or appeared. But there might be a contradiction among shar'i proofs for mujtehid's supposition and it's a seemingly contradiction, not real one. In that case, Jumhur (majority of ulama) accepted that contradiction is impossible for Shari (the true lawgiver) and possible for mujtehid. From this point of view, it is impossible to talk about a disagreement among mujtehids. Into addition to this, mujtehids followed a different way to settle contradiction in their minds. Râzî, İbnü'l-Hâcib and Sadrüşşerîa, whose ideas we mentioned in our article, followed a different way. Especially, in his work 'Tavzih', Sadrüşşerîa gave an answer to Razi and İbnü'l-Hacib in the chapter of 'Opposition and Choice' and at the same chapter, he supported Pezdevi's ideas. Firstly, Sadrüşşerîa exposed the aspects of contradiction and he formed a kind of hierarchy of clues by designating the clues as strength and effect which can lead to a choice.

While according to Razi: the cause of contradiction is indetermination but according to İbnü'l-Hacib and Sadrüşşerîa it is wajib to choose. It means you have to choose the strong hukm instead of weak one. But if there's equality in number, according to Sadrüşşerîa, you don't have to choose one. A qiyas can contradict with a qiyas [qiyas in Islamic law, the deduction of legal prescriptions from the Quran or Sunnah by analogic reasoning. Qiyas provided classical Muslim jurists with a method of deducing laws on matters not explicitly covered by the Quran or Sunnah without relying on unsystematic opinion (ray or hawa)] as a verse can contradict with a verse/verses, a hadith can contradict with a hadith/hadiths, All of these are alike two equal evidences. With his opinion, Sadrüşşerîa answered İbnü'l-Hacib who thinks that 'choose and power' and multiplicity of clues is a condition.

Sadrüşşerîa, exposed item by item that some of İbnü'l-Hacib's choices are wrong. According to him, if the opposing evidences' dates are known, following evidence is nasih for the preceding one. If they are not known, another solution is looked for. So contradiction is removed and if it's possible they bring together for reconcile with two evidences according to similar practices but if it's not. In this case, we look for Koran firstly, sunnah secondly, a similar and then qiyas and the words of Companions of prophet Muhammed (pbh) lastly. If this way brings us a solution. If it doesn't, we have

to make a decision on takrirü'l-usul (the origins, main sources, and principles upon which Islamic jurisprudence is based.)

Kaynakça

- Abdulaziz Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahrîslâm el-Pezdevî*. thk. Muhammed Mu'tasım billâh el-Bağdâdî, 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1994.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. thk. Komisyon, 45 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Apaydın, H Yunus, “*İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi*”. 2 cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1993.
- “*İslam Hukuk Usûlü*”, Kayseri 2016.
- Bekdemir, Sezayi, “*Sadrüşşerîa es-Sâni'nin Hukukçuluğu*”, Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2016.
- Cürçânî, Seyyid Şerif Alî b. Muhammed, *et-Ta'rifat*. thk. Komisyon. Beyrut; Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1985.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed eş-Şâfiî, *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdusselam, 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1993.
- İbnü'l-Hâcib, Osmân b. Ömer, *el-Muhtasar*. thk. Muhammed Baka, 3 cilt. Riyad: Dârü'l-Medenî, 1986.
- Koçak, Zeki, “*İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi*”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004.
- Özen, Şükrü, “*Teâruz*”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 208-211. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
“*Tercih*”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 484-487. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Pezdevî, Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed, *Usûlü Pezdevî*. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer et-Taberistânî, *el-Mahsul*. thk. Taha Cabir Ulvânî. 6 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mesud, *et-Tavzîh fî Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*. thk. Âlü Mustafa el-Misbâhî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1971.
- Subhi, Muhammed Cemil, “*Usulcülere Göre Teâruz'un Hükmü*”. trc. Ali Duman. *Hikmet Yurdu Dergisi* 1, sy. 2, (Temmuz-Aralık 2008): 189-202.
- Teftazânî, Mesud b. Ömer Sadedin, *Şerhü't-Telviḥ ale't-Tavzîh*. 2 cilt. Kahire: Mektebetü Sabîh, t.y.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır, *Bahru'l-Muhîḥ*. 8 cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî, 1994.